

Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen

Bulletin 2011, no. 1

Voorwoord

In het afgelopen jaar 2010 kwamen we als bestuur zes maal bijeen om ons over stichtingsaangelegenheden te buigen. Helaas niet steeds voltallig: moest ons bestuurslid Jan-Willem Tamminga vanwege ziekte aanvankelijk een aantal malen verstek laten gaan, kort voor de jaarwisseling ontviel hij ons. Wij missen hem. Een van zijn vrienden, Gerwald de Boer, heeft zich bereid verklaard de fondswerving, zijn belangrijkste taak binnen het bestuur, op zich te nemen. Een tweede wijziging betreft het secretariaat. Nadat Tymen Jan Bronda al enige tijd geleden te kennen had gegeven zijn secretariaat graag over te dragen, begroeten we nu in Jaap van Rijn zijn opvolger. Gelukkig blijft Bronda wel als bestuurslid aan de stichting verbonden. Beide nieuwe bestuursleden zullen zich in een volgend bulletin aan u voorstellen.

Sinds het verschijnen van het vorige bulletin konden we als stichting opnieuw een drietal fraaie concerten in het kader van Orgel Anders organiseren: een eerste ter gelegenheid van het honderdste geboortejaar van de Franse componist Jehan Alain door Consensus Vocalis onder leiding van Klaas Stok, een tweede concert ter gelegenheid van het tweehonderdste geboortejaar van Franz Liszt door Jos van der Kooy en tenslotte een concert door het Luthers Bach Ensemble, met een glansrol voor twee kistorgels van de firma Ahrend bespeeld door Robert Koolstra en Tymen Jan Bronda.

Was dit laatste concert al een voorbeeld van geslaagde “kruisbestuiving” met het Luthers Bach Ensemble, dit gold zeker voor het Brandenburgs Buffet in januari dat werd georganiseerd in samenwerking met het Luthers Bach Ensemble en de Evangelisch-Lutherse gemeente. De masterclass van dirigent Ton Koopman, het met ieders goede gaven aangerichte buffet, de lezing van Koopman en de uitvoering van het eerste Brandenburgse concert vormden een zeer feestelijk gebeuren. Velen van u waren erbij.

Dit bulletin bevat een In Memoriam gewijd aan Jan-Willem Tamminga dat we vergezeld laten gaan van een recensie van zijn hand. Deze vormde destijds de aanleiding hem te vragen ons bestuur te komen versterken. Verder treft u nog artikel aan over de galerij in de lutherse kerk van de hand van bestuurslid Victor Schmidt.

We danken u voor uw steun als donateur van onze stichting. Die helpt ons bij het ontplooiën van activiteiten en stimuleert ons als bestuur bij onze inzet. We hopen dat u ons ook in de toekomst wilt blijven steunen en zullen u graag begroeten bij de diverse activiteiten in de Lutherse Kerk.

Groningen, mei 2011

Namens het bestuur van de SVLK
Rienk Bijma
voorzitter

In memoriam Jan-Willem Tamminga

15 oktober 1977 – 30 december 2010

Op de voorlaatste dag van het oude jaar ontviel ons tot ons verdriet Jan-Willem Tamminga, bestuurslid van de stichting. Op de dag van zijn begrafenis namen we met vele honderden afscheid van hem in de Martinikerk.

Voor vele stadgers was hij een vertrouwde verschijning: veelal in het zwart gekleed, met op zijn hoofd een zwierige flambard, bewoog hij zich in zijn rode scootmobiel langs 's Heeren wegen. Concertbezoekers zagen hem bij menig concert inparkeren, want muziek speelde in zijn leven een grote rol.

Met een lastig lichaam ter wereld gekomen en daarvoor met het klimmen der jaren in zijn mogelijkheden steeds meer beperkt, bleef zijn geest vaardig, wendbaar en levendig. Zijn familie en vele vrienden in zeer uiteenlopende levenskringen, genoten van zijn geestkracht en creativiteit. Een neerslag van die creativiteit bood zijn eigen weblog, Tamminga's wereld, waarnaar hij onder het motto “Neem, lees, leef” verwees aan het slot van al zijn e-mails. Daar konden mensen ook zijn columns nalezen, gepubliceerd in het Friesch Dagblad, de krant waar hij

na zijn studies geschiedenis en filosofie een betrekking als journalist had gekregen.

Het was ook een van die bijdragen die de aanleiding vormde hem te vragen of hij geïnteresseerd zou zijn in een plaats in het bestuur van onze stichting. Al in het eerste jaar van onze concertreeks Orgel Anders had hij namelijk een aardige bijdrage geschreven over een avond waarin dichter Rutger Kopland en organist Theo Jellema samenwerkten. Nadat hij was toegetreden tot het bestuur nam hij vooral de correspondentie met potentiële subsidiegevers voor zijn rekening. Zijn bedrevenheid in verschillende stijlregisters kwam hem hierbij zeker van pas.

In ons laatste concert en bij onze laatste vergadering in 2010 moest hij wegens ziekte verstek laten gaan. Toen ik hem thuis belde, sprak hij over een mogelijke ziekenhuisopname en werden we als vriendenbestuur ongerust. Toen ik hem opzocht in het UMCG, leek zijn longontsteking aan de beterende hand en bespraken we zelfs zijn kansen om deel te nemen aan komende activiteiten in de Lutherse kerk. De masterclass van Ton Koopman op 8 januari lokte hem wel en niet te vergeten het concert van 28 januari rond componist Jehan Alain. Dat concert was immers een lang gekoesterde wens van Jan-Willem, waarvoor we dit jaar extra gelden hadden weten te werven.

Het heeft niet zo mogen zijn. We gedenken in vriendschap wie hij in de voorbije jaren voor ons was. In dit bulletin drukken we voor u de tekst uit het Friesch Dagblad van december 2004 af waaraan hierboven werd gerefereerd.

Namens het bestuur van de Stichting Vrienden Lutherse Kerk,

Rienk Bijma

Het orgel de kerk uit

‘je hoort het eeuwenoude mechaniek, het gekreun van scharnieren, het geklepper van toetsen het gekraak van de vloer, het zuchten van wind hoe er van lucht muziek wordt gemaakt’ draagt de Groninger dichter Rutger Kopland voor uit eigen werk. Zijn podium is voor de kansel van de Lutherse kerk in Groningen, waar in het kader van de concertserie ‘Orgel Anders’ een gezamenlijk optreden van organist Theo Jellema en Kopland is georganiseerd.

Materie en kunst

In de inleiding op de eerste serie gedichten geeft Kopland aan dat hij gefascineerd is door de vraag hoe materie wordt omgezet in kunst. ‘Orgelmuziek is trillende lucht, die in ons hoofd wordt omgezet in muziek.’ Het gedicht ‘Koraal’ sluit hierop aan wanneer het besluit met

‘en er een koraal langzaam door de ruimte zweeft
als een onzichtbare gewichtloze vogel
Leichtigheit.’

Daarna ‘De kunst van het doodgaan’,

‘soms wanneer ik het koraal hoor,
“Nun komm’ der Heiden Heiland”
doorstroomt mij een vermoeden van
onontkoombaar verlies –
maar wat geeft het’.

Hierna klinkt uit het orgel de koraal ‘Nun komm’ der Heiden Heiland’. Zacht, aarzelend, bijna houterig zweeft de met de fluiten gespeelde melodie over de grondtoon. Jellema lijkt er zijn best op te doen het orgel net zo te laten kraken en net zo breekbaar te laten klinken als de stem en de woorden van de dichter.

Het gekreun en geklepper van het instrument, zoals in het gedicht beschreven, valt wel mee. “Ik zit dan meer te denken aan een ouwe Schnitger” verklaart Kopland naderhand, doelend op de 18de-eeuwse orgelbouwer die in de provincie Groningen tientallen orgels heeft nagelaten. Het orgel van de Lutherse kerk werd gebouwd tegen het einde van de 19de

eeuw door orgelbouwer Petrus van Oeckelen. In 2004 werd het grondig gerestaureerd.

Eenzijdig

Er zijn zo’n zestig á zeventig mensen op het concert afgekomen, veel vijftigplussers en een tiental studenten. Het stemt Tymen-Jan Bronda, vaste bespeler van het orgel in de Lutherse kerk en spil in de organisatie van de concerten, tot tevredenheid.

‘Orgel Anders’ is een logische stap in een ontwikkeling die er op is gericht om het kerkorgel onder de aandacht van een breed publiek te brengen. Orgelmuziek wordt vaak gezien als ouderwets, oubollig, saai, of uitsluitend behorend bij kerkdiensten die door steeds minder mensen worden bezocht, en orgels als relikwieën uit een voorbij verleden.

De onbekendheid van orgelmuziek is volgens Bronda het grootste probleem. ‘Het lijkt alsof er een soort taboe op orgelmuziek ligt in de wereld van de klassieke muziek. Het wordt vooral geassocieerd met kerk en religie. Op de radio zijn de laatste orgeluitzendingen ook verdwenen, zelfs op zondagochtend. Hierbij spelen commerciële overwegingen mee. Maar zoals met alle andere muziek moet je het ook leren luisteren.’

‘Zijn’ orgel is volgens Bronda te klein en te eenzijdig om er regelmatig concerten voor alleen orgel op te geven. Met steun van gemeentelijke en provinciale overheden en een aantal fondsen werd daarom een concertserie in het leven geroepen die het orgel in heel andere contexten plaatst. Het orgel wordt hierin gecombineerd met diverse andere kunstvormen zoals film, jazz, poëzie en combinaties van diverse moderne instrumenten. Wat Bronda positief verrast is de veelzijdigheid van het publiek. ‘De één komt voor het orgel, de ander voor de poëzie of wat er anders wordt aangeboden.’ Het positieve hieraan is dat in beide gevallen de bezoeker met iets nieuws wordt geconfronteerd.

De Lutherse kerk is overigens niet de enige plaats waar dergelijke activiteiten worden ontplooid. Door diverse vooraanstaande organisten in Nederland wordt gezocht naar middelen om het instrument buiten de gebruikelijke kerkelijke setting om aantrekkelijk te maken. ‘Het orgel moet de kerk uit,

de wereld in.' De afgelopen jaren werd hiervoor een aantal festivals georganiseerd, waarvoor een toenemende belangstelling is.

Gothic

Eén van de voortrekkers van deze beweging, de Nijmeegse organist Joost Langeveld, had in september op het orgel geïmproviseerd bij de 'stomme' film 'Nosferatu', welke gaat over de mythische graaf Dracula. Een stomme film is een onaf product, dat pas in een voorstelling met live spelende musici een afgerond geheel wordt.

De filmmuziek werd, afhankelijk van de status van een filmtheater, geproduceerd door een orkest, een klein ensemble, een pianist of een organist. In veel filmtheaters werden (pijp)orgels geplaatst waarop de organist passende filmmuziek ten gehore bracht.

De voor de jaren '20 revolutionaire special effects laten de moderne kijker allang niet meer de rillingen over de rug lopen. Toch ontstonden door de film en de klanken van het orgel een bijzondere, haast spookachtige sfeer.

Ook hier weer een zeer divers publiek. De één was op de muziek afgekomen, de ander overduidelijk op de film. Op de achterste rij nam een aantal mensen plaats, gehuld in lange zwarte jassen en broeken, het gezicht voorzien van zwarte mascara. Gothic, op een orgelconcert, Bronda kan tevreden zijn.

Jan-Willem Tamminga

Iets over balusters en festoenen

In het vorige nummer van dit bulletin heb ik iets geschreven over het meubilair en de galerijen in de lutherse kerk. Nu is het bedoeling iets gedetailleerder op de galerijen in te gaan.

De lutherse kerk, die in 1696 in gebruik is genomen, is een relatief smalle zaalkerk en dat zal de reden zijn geweest om de preekstoel en de avondmaalstafel niet aan de korte zijde tegenover de ingang te plaatsen, maar in het midden van de lange zuidmuur. De lange galerij aan de noordmuur biedt zodoende een uitstekend zicht op deze twee kernstukken van de inrichting. Ook vanuit de galerij tegen de korte oostmuur, boven de ingang, kan men de preekstoel goed zien (en de predikant horen). De andere galerij aan de westmuur biedt voornamelijk plaats aan het orgel.

Festoene op de balustrade van de galerij tegenover de preekstoel.

Alle drie de galerijen zijn aan de voorzijde afgezet met een borstwering of balustrade, zo genoemd naar het kenmerkende onderdeel: de baluster. De baluster is een spijl die een beetje lijkt op een zuil vanwege het voetstuk en het kapiteel, die hier, overeenkomstig de eenvoudige bouworde van kerk, vrij simpel zijn gehouden. Het vaasachtige middendeel heeft een karakteristieke horizontale inkerving. De horizontale balk van de balustrade rust niet direct op de kapitelen van de balusters: de overgang wordt bewerkstelligd door een apart blok, een zogenaamde impost.

Detail van de oorspronkelijke trap naar het orgel.

Dezelfde karakteristieke baluster vinden we ook terug in een deel van het kerkgebouw dat normaal gesproken niet toegankelijk is. De ruimte naast de trap naar het orgel dient tegenwoordig als een soort bezemkast, waardoor een stuk van de oorspronkelijke trap naar het orgel aan het oog wordt onttrokken. De balusters hier hebben andere proporties maar wel dezelfde vormen als die van de galerijen en daarom ligt het voor de hand te veronderstellen dat deze onderdelen nog tot de oorspronkelijke

architectuur en inrichting van 1696 behoren. Overigens is hier aardig te zien dat de imposten en de voetstukken zijn gebruikt om de balusters in te passen tussen de schuine trapleuning boven en de trapboom onder. In de barokke architectuur, die qua vormtaal natuurlijk teruggaat op de architectuur van de Grieks-Romeinse oudheid, is het niet mogelijk om in wezen horizontale elementen, zoals kapitelen, zomaar te laten kantelen om ze zo aan te laten sluiten aan een schuin geplaatst bouwonderdeel. Met imposten en voetstukken daarentegen kan men wat vrijer omspringen.

Er is nog een onderdeel van de galerij dat interessant genoeg is om er even bij stil te staan. Halverwege de noordgalerij wordt de lange balustrade onderbroken door een blok waartegen twee halve balusters zijn geplaatst. Het blok zelf is versierd met houtsnijwerk: een zogenaamd festoen, d.w.z. een slinger van beeldhouwde of gesneden bladeren, vruchten en bloemen.

Festoen op het ruggeschot van de preekstoel.

Vaak is het festoen een horizontale slinger met afhangende uiteinden bij de twee ophangpunten, maar het kan ook, zoals hier, een verticaal element zijn dat aan linten is 'opgehangen'. Het bovenste gedeelte eindigt in een mooie strik, die met een eveneens uitgesneden kopspijker in de achtergrond is bevestigd. Het festoen was met name in de barokke bouw- en meubelkunst een geliefd versieringsmotief. De verticale variant kon worden toegepast op onderdelen met een staand rechthoekig formaat, zoals een pilaster of een deuromlijsting. In de lutherse kerk zien we dergelijke festoenen nog op de preekstoel uit 1696. Uit rekeningen blijkt dat de preekstoel is gemaakt door Allert Meijer, 'keistemacker'. De verder niet met naam genoemde 'belthouwer' was ongetwijfeld Jan de Rijk, aangezien het prachtige houtsnijwerk erg lijkt op gedocumenteerd werk van deze man, die bovendien veel vaker met Meijer heeft samengewerkt.¹ Het festoen op de galerijbalustrade is echter minder gedetailleerd en verfijnd en zal daarom niet door Jan de Rijk zelf zijn uitgevoerd. De maker zal moeten worden gezocht in de kring van de houtsnijder, de kistemaker of de bouwmeester – meer valt daarover op dit moment niet te zeggen.

Victor M. Schmidt

¹ De rekeningen betreffende de preekstoek zijn gepubliceerd door Freerk J. Veldman, Allert Meijer, schrijnwerker/stadsbouwmeester; Jan de Rijk, beeldhouwer, Groningen 1979, p. 51, doc. 27A. Zie ook idem, *Leven en werk van Jan de Rijk, beeldhouwer*, Groningen 1995.

De Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen heeft als doel de ondersteuning van het instandhouden van het lutherse gebouwencomplex aan de Haddingestraat 23 te Groningen. Donateurs die minimaal € 15,- of meer per jaar bijdragen, ontvangen dit bulletin gratis.

Losse nummers zijn verkrijgbaar voor € 1,50

Aanmeldingen als donateur zenden aan:
Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen
secretariaat: Haddingestraat 21
9711 KB GRONINGEN

Postbank 2808331 Groningen
website: www.svlk.nl
email: info@svlk.nl

Colofon

Redactie:
Tymen Jan Bronda
Victor M. Schmidt

Voorpagina:
Op de voorpagina de voorgevel van de Lutherse kerk genomen 5 mei j.l.

Uitgave van de SVLK te Groningen
© 2011 SVLK Groningen